

Z RAPORTÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Human Development Index (HDI)

Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) wydaje od 1990 corocznie Human Development Report, w którym zamieszcza m.in. rankingi państw świata według wartości HDI. Jest to wskaźnik human development, czyli rozwoju ludzkiego, chociaż w Polsce tłumaczy się to wyrażenie jako „rozwój społeczny”. Idea rozwoju ludzkiego kształtowała się w dyskusjach nad rozwojem społeczeństw postkolonialnych. Początkowo wierzone, że kluczem do tego rozwoju jest wzrost gospodarczy. Szybko się jednak okazało, że ma on w tych krajach syndrom BNUWN, czyli jest bezzatrudnieniowy, niesprawiedliwy, uprzedmiotawiający, wykorzeniający i niezrównoważony. Początkowo odpowiedzią była detronizacja PKB jako wskaźnika rozwoju, nacisk na wzrost prozatrudnieniowy, koncepcja redystrybucji razem ze wzrostem, w której zakwestionowano domniemaną sprzeczność między osiąganiem obu tych celów jednocześnie. Bezpośrednimi poprzednikami idei rozwoju ludzkiego była perspektywa zaspokajania podstawowych potrzeb w odpowiedzi na koncentrowanie uwagi wyłącznie na dochodach i pojęcie zdolności-możliwości (*capabilities*) A. Sena, czyli akcentowanie zintegrowanej koncepcji wolności pozytywnej i negatywnej. Najnowszym nurtem myślenia o rozwoju ludzkim jest uznanie, że jego treść stanowi proces realizacji niepodzielnych i integralnych praw człowieka (tj. włącznie z prawami społecznymi), a od strony normatywnej – prawo człowieka do rozwoju ustanowione w Deklaracji ONZ z 1986. Idee te znalazły wyraz w HDR z 2000 pt. „Prawa człowieka i rozwój ludzki”.

HDI jest propozycją syntetycznego wskaźnika rozwoju ludzkiego, który w sposób bardzo skrótowy oddaje trzy wymiary rozwoju: długie i zdrowe życie, wiedzę i przyzwoity poziom życia. Wymiar zdrowotny mierzony jest przeciętnym dalszym trwaniem życia dla urodzonych w danym roku. Do pomiaru drugiego wymiaru zastosowano wskaźnik piśmienności dorosłych i skolaryzację brutto dla wszystkich poziomów edukacji. Trzeci wy-

miar mierzony jest bardzo klasycznie – produktem krajowym brutto na głowę mieszkańca. Techniczna procedura obliczania tych wskaźników jako elementów do wyznaczenia wartości HDI znajduje się w każdym z raportów globalnych UNDP, a także w ich narodowych odpowiednikach. Metodologia obliczania indeksu była zmieniana w pierwszej połowie lat 1990., a jej radykalną odmianę znajdujemy w regionalnym raporcie o rozwoju ludzkim państw arabskich z 2002. Alternatywny HDI ma oddawać więcej wymiarów rozwoju ludzkiego, dodatkowo uwzględniono wolności obywatelskie i polityczne, podmiotowość kobiet, dostęp do Internetu i czystość środowiska naturalnego. Bardzo radykalną decyzją było usunięcie jednego z elementów składowych pierwotnego HDI, a mianowicie PKB na głowę. Można uznać, że usunięcie wymiaru przyzwoitego poziomu życia było jednak wylaniem dziecka z kąpielą. Moim zdaniem należało raczej zastąpić dotychczasowy wskaźnik tego wymiaru innymi, które oddają rozkład bogactwa w społeczeństwie, czyli np. stopą ubóstwa absolutnego i którąś z miar nierówności dochodowo-majątkowych.

Utożsamianie wskaźnika z tym, co ma on wskazywać jest dość powszechnie popełnianym błędem. Przestrzega przed nim sam A. Sen: „byłoby wielkim błędem za bardzo koncentrować się na HDI lub na jakimś innym agregatowym indeksie... Są to pożyteczne wskaźniki..., ale rzeczywista zasługa podejścia opartego na koncepcji rozwoju ludzkiego polega na tym, że wnosi ono pluralizm do ocen rozwoju”.

Human Development Reports

Do tej pory ukazało się 14 raportów globalnych o zagadnieniach rozwoju ludzkiego na świecie. Każdy z nich jest ukierunkowany tematycznie. Podtytuły kolejnych raportów były następujące

- Kulturalna różnorodność w dzisiejszym zróżnicowanym świecie (2004)
- Milenijne cele rozwoju: porozumienie między narodami w celu zakończenia ubóstwa ludzkiego (2003)
- Pogłębianie demokracji w sfragmentyzowanym świecie (2002)
- Zaprzęgnięcie nowych technologii do ludzkiego rozwoju (2001)
- Prawa człowieka i rozwój ludzki (2000)
- Globalizacja z ludzką twarzą (1999)
- Konsumpcja dla rozwoju ludzkiego (1998)
- Rozwój ludzki wykorzeniający ubóstwo (1997)
- Wzrost gospodarczy i rozwój ludzki (1996)
- Płeć i rozwój ludzki (1995)
- Nowe wymiary ludzkiego bezpieczeństwa (1994)
- Uczestnictwo ludzi (1993)
- Wymiar globalny rozwoju ludzkiego (1992)
- Finansowanie rozwoju ludzkiego (1991)
- Pojęcie i pomiar rozwoju ludzkiego (1990)

Od 1995 roku Polska wydaje narodowe raporty o rozwoju ludzkim, niestety ostatnio niezbyt systematycznie. Tematyka polskich raportów przedstawiała się następująco.

- W trosce o pracę (2003, ale jeszcze nie został wydany)
- Polska – droga do globalnego społeczeństwa informacyjnego (2001)
- Rozwój obszarów wiejskich (2000)
- Ku godnej, aktywnej starości (1999)
- Dostęp do edukacji (1998)
- Zmieniająca się rola państwa (1997)
- Habitat a rozwój społeczny (1996)
- Koncepcja rozwoju społecznego (1995)

Mamy zamiar w przyszłych numerach „Problemów Polityki Społecznej” więcej miejsca poświęcać koncepcji i praktyce rozwoju ludzkiego. W tym numerze wybór ważnych myśli z kolejnych raportów globalnych. Ułatwiliśmy sobie zdanie i przetłumaczyliśmy te zdania, które autorzy raportów dawali większą czcionką na marginesach.

2004

- Wolność kulturowa jest zasadniczym elementem rozwoju ludzkiego.
- Poszanowanie różnorodności i budowa bardziej inkluzywnych społeczeństw wymaga przyjęcia polityki, która bezpośrednio uznaje różnorodność kulturową – polityki wielokulturowości.
 - Wolność kulturowa jest wolnością (capability) ludzi do życia i bycia tym, czym chcą.
 - Wolność kulturowa jest prawem człowieka i ważnym aspektem rozwoju ludzkiego i dlatego warta jest aktywności i uwagi państwa.

2003

- Globalna polityka rozwojowa powinna się koncentrować na tych społeczeństwach, gdzie wyzwania rozwojowe są największe.
 - Cła importowe chronią rynki bogatych krajów i zmniejszają bodźce do inwestowania w rolnictwo w biednych krajach, co zagraża ich bezpieczeństwu żywnościowemu.
 - Państwa zwykle mogą wydawać więcej na edukację, gdy ich gospodarki rosną. Biedne kraje muszą jednak wydawać więcej na edukację by uniknąć pułapek ubóstwa.
 - Rządy w biednych krajach muszą dawać większy priorytet wydatkom na zdrowie niż na inne cele, np. wojskowe.
 - Polityka handlowa krajów bogatych pozostaje bardzo dyskryminująca wobec eksportu z krajów rozwijających się.

2002

- Promowanie przez politykę i instytucje polityczne rozwoju ludzkiego oraz ochrona wolności i godności wszystkich wymaga pogłębienia i poszerzenia demokracji.

- Podobnie, jak rozwój ludzki wymaga o wiele więcej niż tylko podnoszenia dochodów, tak rządzenie (governance) dla rozwoju ludzkiego wymaga o wiele więcej niż tylko efektywność instytucji publicznych.

- Tylko wtedy można wspierać rozwój ludzki dla każdego, gdy systemy rządzenia są w pełni odpowiedzialne przed wszystkimi ludźmi i kiedy wszyscy ludzie mogą uczestniczyć w debatach i podejmowaniu decyzji, które kształtują ich życie.

- Media, żeby być pluralistyczne i niezależne, muszą być wolne nie tylko od kontroli, ale również od nacisków politycznych i presji korporacji.

2001

- Ludzie na całym świecie mają nadzieje, że nowe technologie przyczynią się do zdrowszego życia, większej wolności, wzrostu wiedzy i większej produktywności środków do życia.

- Technologia powstaje w odpowiedzi na zapotrzebowanie rynku, a nie ubogich ludzi bez siły nabywczej.

- W wieku sieci każdy kraj musi mieć możliwości do zrozumienia i przystosowania globalnych technologii do lokalnych potrzeb.

- Polityka (*policy*), a nie dobroczynność określi czy nowe technologie staną się wszędzie instrumentem ludzkiego rozwoju.

- Wyzwaniem jest uzgodnienie sposobów takiego podziału globalnego rynku, aby kluczowe produkty technologiczne były sprzedawane po niskich cenach w krajach rozwijających się.

2000

- Wspólna motywacja przyświeca wspieraniu rozwoju ludzkiego i realizacji praw człowieka.

- Właściwa koncepcja rozwoju ludzkiego nie może pomijać znaczenia wolności politycznych i swobód demokratycznych.

- Podejście oparte na prawach człowieka może dać dodatkową i bardzo użyteczną perspektywę analizowania rozwoju ludzkiego.

- Rozwój ludzki pomaga rozszerzyć zasięg podejścia opartego na prawach człowieka.

- Rozwój ludzki pomaga pogłębić zrozumienie i zwiększyć użyteczność podejścia opartego na prawach człowieka.

- Prawa człowieka są spełnione, gdy uprawniona osoba korzysta z bezpiecznego dostępu do wolności lub zasobów gwarantowanych przez dane prawo.

- Uwzględnienie obu perspektyw daje coś, czego żadna z nich nie daje osobno.

1999

- Globalizacja ma zarówno pozytywne, innowacyjne i dynamiczne aspekty, jak również negatywne, zakłócające i marginalizujące.

- USA są największym eksporterem nie w dziedzinie przemysłu samochodowego, lotniczego czy komputerowego, głównym produktem eksportowym jest rozrywka w filmach i programach telewizyjnych.

- NGOs były skutecznym rzecznikiem rozwoju ludzkiego, wywierając presję na rządy i międzynarodowe agendy i korporacje, aby dotrzymywały zobowiązań, chroniły prawa człowieka i środowisko.

- W centrum tego wszystkiego jest rosnąca władza i wpływy organizacji przestępczych, których działalność ma wartość 1,5 trylionu dolarów rocznie.

- Globalna luka między posiadającymi i nieposiadającymi, między wiedzącymi i niewiedzącymi powiększa się.

- Aby udostępnić ludziom łączność kluczowa jest nie własność prywatna, ale dostęp publiczny.

1998

- Perspektywa rozwoju ludzkiego stała się głównym nurtem debaty globalnej.

- Dochód nie jest wszystkim, co liczy się w ludzkim życiu, dlatego jego brak nie może być wszystkim, co ma znaczenia dla ludzkiej deprywacji.

- Ubóstwo i deprywacja są również głównymi problemami w krajach uprzemysłowionych.

- W różnych krajach i regionach istnieje duży i niezdrowy brak równowagi pomiędzy dobrami publicznymi i prywatnymi.

- Konsumpcja może wywierać również negatywne skutki na innych ludzi i zagrażać rozwojowi ludzkiemu.

- Związki między konsumpcją i rozwojem ludzkim nie są ani automatyczne, ani też nie zawsze pozytywne.

1997

- Ubóstwo oznacza, że możliwości i wybory najbardziej podstawowe dla rozwoju ludzkiego są znacząco ograniczone (*are denied*).

- Ubóstwo ludzkie zawiera wiele aspektów, które nie mogą być mierzone lub dotąd nie były mierzone.

- Postępowi daleko do stałości, jest pełen wzlotów i upadków.

- Sfera polityczna zawsze była monopolizowana przez mężczyzn.

- Postępujące pogarszanie stanu środowiska jest źródłem ciągłego ubożenia.

- Ubóstwo dochodowe wśród dzieci i osób starszych jest wstrząsające.

- Ubóstwo dochodowe i ubóstwo ludzkie mogą zmieniać się w różnych kierunkach.

- Nierówność pod względem płci jest silnie powiązana z ubóstwem ludzkim.

1996

- Globalny wzrost dochodu był bardzo nierównomierny, a nierówności wzrastają.
- Deprywacja zdrowotna wzrasta we Wschodniej Europie i w krajach Wspólnoty Niepodległych Państw.
- Dzieci, które powinny być najbardziej chronione w każdym społeczeństwie są przedmiotem wielu nadużyć.
- Związek między konfliktami i rozwojem ludzkim ma charakter obustronny.
- Miary ubóstwa z użyciem koncepcji zdolności-możliwości (*capability*) uzupełniają miary dochodowe.
- HDI zdezagregowany według regionów, grup etnicznych i rasowych daje wyraźniejszy obraz życia tam, gdzie występują duże różnice w rozwoju ludzkim.
- Stwarzanie możliwości dla kobiet nie zależy od osiągniętego dochodu krajowego, ani od wzrostu gospodarczego.

1995

- Celem ludzkiego rozwoju jest powiększanie zakresu wszystkich ludzkich wyborów, a nie tylko dochodu.
- Zrównoważony rozwój ludzki uwzględnia zarówno sprawiedliwość wewnątrzpokołeniową, jak i międzypokołeniową.
- Żyjemy w świecie niepokojących kontrastów.
- Ponad trzy czwarte światowej populacji żyje w krajach rozwijających się, których udziałem jest jedynie 16% światowego dochodu.
- Od czasu prezentacji HDI w 1990 stał się on żywo dyskutowanym nowym miernikiem rozwoju.
- Udział ludności świata żyjącej w obszarach zaliczonych do kategorii wysokiego poziomu rozwoju ludzkiego prawie się podwoił między rokiem 1960 a 1992.
- Obliczenie HDI dla różnych grup ludności daje obraz społeczeństwa z jego słabymi i silnymi stronami.
- Rozwój bez uwzględnienia wymiaru płci jest zagrożony (gra słów: *engendered endangered*).

1994

- Rzeczywistą podstawą ludzkiego rozwoju jest uniwersalizm wartości, jaką jest ludzkie życie.
- Świat nie potrzebuje dobroczynności, ale sprawiedliwości.
- Akumulowanie bogactw nie jest konieczne dla dokonywania wielu ważnych ludzkich wyborów.
- Znaczenie ma nie tylko sam poziom dochodów, ale również to, na co są wydawane.
- Wszystkie niespłacone długi zagrażają zrównoważonemu rozwojowi, niezależnie od tego, czy są to długi ekonomiczne, społeczne czy ekologiczne.

- Proces rozwoju, który utrwała dzisiejsze nierówności nie jest ani zrównoważony, ani wart podtrzymywania.
- Potrzebujemy jeszcze jednej głębokiej zmiany w myśleniu – od bezpieczeństwa nuklearnego do bezpieczeństwa ludzkiego.
- Świat nigdy nie będzie wolny od wojen, jeżeli mężczyźni i kobiety nie będą czuli się bezpieczni w swoich domach i w swojej pracy.
- Jedynie 25% światowej populacji może się cieszyć bezpieczeństwem socjalnym.

1993

- Uczestnictwo w życiu gospodarczym daje ludziom podstawy dla pozytywnej samooceny i społecznej godności.
- Uczestnictwo polityczne to nie tylko głosowanie, to sposób życia.
- Rynki wykluczają tych, których ubóstwo czyni niewypłacalnymi.
- Uczestnictwo jest rośliną, którą trudno hodować w ludzkim środowisku.
- Rynki przyjazne ludziom pozwalają na pełne uczestnictwo i na sprawiedliwy podział korzyści, które dają.
- Informacja daje władzę: odmawianie ludziom informacji jest pewną drogą do ich ubezwłasnowolnienia (*disempower*).
- Konsumenci, pracownicy, przyroda zasługują na taką samą uwagę, jak akcjonariusze.
- Naiwnością jest sadzić, że doświadczenie rozwoju Azji Wschodniej łatwo da się powtórzyć gdzie indziej.
- Trzy grupy mają utrudniony dostęp do kredytu: mali farmerzy, przedsiębiorcy w sektorze nieformalnym, a kobiety w szczególności.
- Zbyt wiele zadań społecznych pozostaje niewykonanych, chociaż tak wielu mamy bezrobotnych.
- Związki zawodowe muszą się zmienić, aby reprezentować nowe pokolenia pracowników.
- Wschodnia i Centralna Europa wchodzi w czas bezrobocia, który może trwać przez lata.

1992

- Ludzie przyczyniają się do wzrostu gospodarczego, a wzrost przyczynia się do ludzkiego dobrobytu.
- Dzisiejsza konsumpcja nie może być finansowana poprzez zaciąganie długów, które będą spłacać przyszłe pokolenia.
- Ubóstwo jest takim samym wrogiem środowiska, jak źle spożytkowana zasobność.
- Każdy kraj powinien opracować własną strategię rozwoju ludzkiego.
- Demokracja jest rośliną rodzimą, może zdziżyć pod zagranicznym naciskiem.
- Wolność polityczna jest zasadniczym elementem rozwoju ludzkiego.

- Żadna miara wolności nie będzie doskonała.
- Przygotowanie rzetelnego miernika wolności politycznej jest procesem ciągłym.
- Oficjalna pomoc rozwojowa ma zasadnicze słabości – w ilości, sprawiedliwości, przewidywalności i rozkładzie.

1991

- Rozwój ludzki jest niekompletny bez ludzkiej wolności.
- Wydaje się, że jest wysoka korelacja między rozwojem ludzkim i wolnością.
- Nierówność jest najbardziej widoczna cechą sytuacji w Azji Południowej.
- Luka między najbogatszymi i najbiedniejszymi krajami arabskimi zasadniczo się powiększyła w ostatnich dekadach.
- Najlepszym argumentem dla zmobilizowania większych zasobów, jest dobre spożytkowanie zasobów, które już są do dyspozycji.
- Systemy podatkowe w większości krajów rozwijających się są skomplikowane i niestabilne.
- W wielu krajach rozwijających się realne wydatki społeczne na głowę mieszkańca obniżyły się w ostatnich latach.
- Długi zagraniczne krajów rozwijających się podwoiły się w ciągu ostatniej dekady.
- Długi wewnętrzne w wielu krajach rozwijających się są wyższe niż ich zadłużenie zagraniczne.
- Paradoksalnie często zamożni bardziej korzystają z usług publicznych i społecznych w porównaniu z ubogimi.

1990

- Rozwój ludzki jest procesem poszerzania wyborów ludzi.
- Znaczący postęp współwystępuje z ogromną deprawacją.
- W większej liczbie niż kiedykolwiek dotąd ludzie przemieszczają się między krajami i kontynentami.
- Zwiększanie się średnich ukrywa znaczące nierówności między obszarami miejskimi i wiejskimi, między kobietami i mężczyznami, między bogatymi i biednymi.
- Dla ponad pół miliarda kobiet wiejskich poprawa sytuacji w ciągu ostatnich 30 lat była nieznacząca.
- Bilansowanie budżetów kosztem niezbilansowania ludzkiego życia jest krótkowzrocznością.
- Bez rozwiązania kryzysu zadłużenia dotychczasowe osiągnięcia mogą być wkrótce utracone.
- Wartość handlu narkotykami przewyższa wartość handlu ropą i ustępuje jedynie wartości handlu bronią.
- Zanieczyszczenia przemysłowe zamykają przed ludzkością wiele możliwości.
- Nie ma automatycznego związku między wzrostem gospodarczym i postępem ludzkim.

- Wydatki społeczne skierowane do ubogich muszą rekompensować nierówności dochodowe.
- Popieranie szybszego wzrostu gospodarczego kosztem równości może spowodować zerwanie niewidzialnej więzi między społeczeństwem i rządem.
- Wydatki społeczne muszą być zrestrukturyzowane, aby korzystało z nich wielu, a nie tylko nieliczni.
- Adresowane wydatki społeczne mogą być nieskuteczne we wspomaganii ogólnego postępu, jeżeli nie zostanie przywrócony wzrost gospodarczy.
- Można uniknąć regresu w rozwoju ludzkim w czasie reform strukturalnych za pomocą ostrożnej polityki (*policy*).
- Jest kilka przykładów na to, że hipoteza przewyższania nierówności dochodowych poprzez wspieranie bogatych (*trickle-down*) jest fałszywa i przyczynia się do utraty możliwości rozwoju.
- Wzrost razem ze sprawiedliwością jest najlepszą receptą na przyspieszony rozwój ludzki.

opr. Ryszard Szarfenberg

Rankingi państw wg HDI od 1990 wg kolejności z 1996 (wybór państw rozwiniętych)

Państwa	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kanada	5	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	3	3	8	4
USA	19	7	6	6	8	2	2	4	4	3	3	6	6	7	8
Japonia	1	1	2	1	3	3	3	7	8	4	9	9	9	9	9
Holandia	4	8	9	9	9	4	4	6	7	8	8	8	8	5	5
Norwegia	6	6	3	3	5	7	5	3	3	2	2	1	1	1	1
Finlandia	11	13	14	14	16	5	6	8	6	13	11	10	10	14	13
Francja	8	10	8	8	6	8	7	2	2	11	12	13	12	17	16
Islandia		23	11	11	14	6	8	5	5	9	5	7	7	2	7
Szwecja	2	4	5	5	4	10	9	10	10	6	6	4	2	3	2
Hiszpania	16	20	23	23	23	9	10	11	11	21	21	21	21	19	20
Australia	7	9	7	7	7	11	11	14	15	7	4	2	5	4	3
Belgia	15	16	16	16	13	12	12	13	12	5	7	5	4	6	6
Austria	18	17	15	15	12	14	13	12	13	16	16	16	15	16	14
Nowa Zelandia	13	15	17	17	18	17	14	9	9	18	20	19	19	20	18
Szwajcaria	3	5	4	4	2	13	15	16	16	12	13	11	11	10	11
UK	10	11	10	10	10	18	16	15	14	10	10	14	13	13	12
Dania	9	12	13	13	15	16	17	18	18	15	15	15	14	11	17
Niemcy	12*	14	12	12	11	15	18	19	19	14	14	17	17	18	19
Irlandia	17	23	22	21	21	19	19	17	17	20	18	18	18	12	10
Włochy	14	18	21	22	22	20	20	21	21	19	19	20	20	21	21
Grecja	22	24	26	25	25	22	21	20	20	27	25	23	24	24	24
Hongkong	23	25	24	24	24	24	22	22	25	24	26	24	23	26	23
Cypr		26	25	29	26	23	23	24	23	26	22	25	26	25	30
Izrael	20	21	18	19	19	21	24	23	22	23	23	22	22	22	22

Bahamy		19	31	32	36	26	26	28	32	31	33	42	41	49	51
Luksemburg		28	19	18	17	27	27	27	26	17	17	12	16	15	15
Malta		29	38	39	41	34	28	34	27	32	27	30	30	33	31
Korea Pld.	34	35	34	33	32	31	29	32	30	30	31	27	27	30	28
Urugwaj	29	32	29	30	33	32	32	37	38	40	39	37	40	40	46
Chile	24	38	36	36	38	33	33	30	31	34	38	39	38	43	43
Singapur	35	37	40	43	43	35	34	26	28	22	24	26	25	28	25
Portugalia	36	36	39	41	42	36	35	31	33	28	28	28	28	23	26
Brunei		42	41	44	44	41	36	38	35	25	32	32	32	31	33
Czechy	25**	27**	27**	26**	27**	38	37	39	39	36	34	33	33	32	32
Słowacja	25**	27**	27**	26**	27**	40	41	42	42	42	40	35	36	39	42
Węgry	30	30	28	28	31	50	46	48	47	47	43	36	35	38	38
Fidzi		71	64	71	59	46	47	46	44	61	66	67	72	81	81
Meksyk	40	45	46	53	52	53	48	50	49	50	55	51	54	55	53
Kuwejt	53	48	45	52	51	61	51	53	54	35	36	43	45	46	44
Tajlandia	63	66	69	74	54	58	52	59	59	67	76	66	70	74	76
Malezja	46	52	51	57	57	59	53	60	60	56	61	56	59	58	59
Mauritius	50	47	48	56	60	60	54	61	61	59	71	63	67	62	64
Litwa				29	28	48	55	92	92	74	63	50	49	45	41
Polska	33	41	32	48	49	51	56	58	52	44	44	38	37	35	37
Rosja	26***	31***	33***	37	34	52	57	67	72	71	62	55	60	63	57

* dotyczy RFN, NRD była w 1990 r. na pozycji 21.

** dotyczy Czechosłowacji.

*** dotyczy ZSRR.